

EWA ROT-BUGA

HELIKON JANA GAWIŃSKIEGO – GŁOSA EDYTORSKA

Wiek XVII nie bez przyczyny jest nazywany „stuleciem rękopisów”. Zjawisko to budziło uzasadnione zainteresowanie badaczy, którzy poszukiwali odpowiedzi na pytania dotyczące jego genezy, specyfiki i konsekwencji¹. Wśród rękopiśmiennych źródeł niezwykle istotne i cenne dla edytorów tekstów dawnych i historyków literatury są autografy. Tych zachowało się bardzo niewiele² i, jak zauważa Adam Karpiński, „choćby z tego powodu są one szczególnie cenne”³. Przykładem takiego manuskryptu jest *Helikon* Jana Gawińskiego (BUW, sygn. 190), jak się wydaje, wart naszej uwagi.

W ostatnim czasie nastąpił wzrost zainteresowania twórczością Gawińskiego⁴. W latach 2003-2009 wydano krytycznie znaczną część jego dorobku: *Dworzanki* (2005), *Sielanki z Gajem zielonym* (2008), *Pieśni* (2009) i utwory okolicznościowe⁵. Co oczywiste, ponownie po ponad 100 latach

Dr EWA ROT-BUGA – adiunkt w Zespole Europeistyki Literackiej Instytutu Badań Literackich PAN; adres do korespondencji: Instytut Badań Literackich PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, e-mail: ewarot@gmail.com

¹ Zob. A. K a r p i ń s k i, *O konsekwencjach „wieku rękopisów”. Rekonstruowanie epoki, w: t e g o ż, Tekst staropolski. Studia i szkice o literaturze dawnej w rękopisach*, Warszawa 2003; tu także obszerna bibliografia na temat genezy zjawiska.

² Tamże, s. 47-48. Zob. też zestawienie Tadeusza Mikulskiego: T. M i k u l s k i, *Literatura polska w autografach*, Wrocław 1947.

³ A. K a r p i ń s k i, *Tekst staropolski*, s. 46-47.

⁴ Bibliografia na ten temat, zob. E. R o t, *Bukoliczna księga znaczeń. Problemy interpretacji i edycji „Sielanek” Jana Gawińskiego*, („Studia Staropolskie”. *Series nova*, t. 22), Warszawa 2009, s. 148-168.

⁵ Obecnie ukazały się następujące utwory poety: J. G a w i ń s k i, *Mowa ostatnia umierającej przez miecz Jadwigi z Kolbuszowa*, w: *Z chłopki księżna. Historia wielkiej misty-*

przyjrano się uważnie zawartości i kształtowi *Helikonu*. Wydawcy, dokonując edycji poszczególnych zbiorów, sporządzali opisy tych fragmentów źródła, które odpowiadały ich edycjom⁶. Opisów i komentarzy doczekały się także obecne w *Helikonie* osobliwe ślady działań redakcyjnych poety dokumentujące nierzadko etapy prac nad poszczególnymi utworami⁷. Fakt, iż w ostatnich latach w wydobywanie z zapomnienia twórczości Jana Gawińskiego włożono ogrom pracy filologicznej, nie oznacza jednak, że znaleziono tym samym odpowiedź na wszystkie pytania, dotyczące rękopisu *Helikon* (przekonanie takie byłoby równie wygodne, co złudne). Nie mogło to być zresztą celem edytorów, z których każdy zajmował się jedynie pewną częścią jakże obszernej spuścizny Jana Gawińskiego. Również i ten szkic nie podejmuje się tak szeroko zakrojonego zadania. Jego celem jest nie tyle rozstrzygnięcie wątpliwości dotyczących *Helikonu*, ile zrekapitulowanie znaków zapytania w myśl przekonania, iż nie każdy artykuł musi coś rozstrzygać (bo przy braku źródeł – rozstrzygać po prostu nie można), każdy winien jednak być zaproszeniem do dalszych badań dla edytorów i historyków literatury. Zanim jednak zrekapitulujemy nierozwiązane dotąd problemy badawcze, musimy omówić dzieje i stan dzisiejszy *Helikonu* – stanowi to bowiem punkt wyjścia dla dalszych rozważań.

*fikacji z XVII w. / Jan Gawiński, Mowa ostatnia umierającej przez miecz Jadwigi z Kolbuszowa / Wespazjan Kochowski, Epitaphium inscriptum M.D. Domaszewska, opracował, wstępem i objaśnieniami opatrzył D. Chemperek, Lublin 2000; J. G a w i ń s k i, *Clippaeus Christianitatis to jest Tarcz chrześcijaństwa*, opracował D. Chemperek i W. Walecki, Kraków 2003; J. G a w i ń s k i, *Dworzanki albo Epigrammata polskie*, wydał J. Gładzewski, Warszawa 2005 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 30); J. G a w i ń s k i, *Sielanki z Gajem zielonym*, wyd. E. Rot, Warszawa 2007 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 35); J. G a w i ń s k i, *Pieśni*, wyd. i oprac. D. Chemperek, red. naukowa tomu R. Mazurkiewicz, Warszawa 2009.*

⁶ Por. np. J. G ł a ż e w s k i, *Komentarz edytorski*, w: J. G a w i ń s k i, *Dworzanki*, s. 149; E. R o t, *Komentarz edytorski*, w: J. G a w i ń s k i, *Sielanki z Gajem zielonym*, s. 161-166; D. C h e m p e r e k, *Opis źródeł*, w: J. G a w i ń s k i, *Pieśni*, s. 80-83.

⁷ Zob. E. R o t, *Filologiczne uwagi do „Sielanek” Jana Gawińskiego*, w: t e j ż e, *Bukoliczna księga znaczeń*, s. 127-138; J. G ł a ż e w s k i, *Czy istniała „Czwarta księga” „Dworzanek” Jana Gawińskiego?*, „Barok” 2002, nr 1-2, s. 117-129.

1. HELIKON – STAN DZISIEJSZY

1.1. WYGLĄD ZEWNĘTRZNY I TROCHĘ HISTORII

Zanim przejdziemy do pytań, przypomnijmy podstawowe informacje o *Helikonie*. Jest to obszerny rękopiśmienny kodeks zawierający utwory Jana Gawińskiego, przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego (sygn. BUW 190). Jego półskórkowa oprawa pochodzi najprawdopodobniej z przełomu XVIII i XIX w. Na grzbiecie złożonymi literami wytłoczono tytuł: *Helikon Jana Gawińskiego*.

1. *Helikon* Jana Gawińskiego

Obecnie *Helikon* liczy 238 kart – to znacznie mniej niż było, ma format 29 cm wysokości na 19 cm szerokości – to przynajmniej o 1-2 cm mniej w każdą stronę niż było i ma postać jednej książki – to o jedną mniej niż było (przynajmniej w pewnym okresie), ma też 3 paginacje – to o dwie więcej niż było, jednak pierwotnej (pierwszej) paginacji prawie nie znać (została obcięta). Część kart wyrwano, prawdopodobnie jeszcze w XVII w.⁸ Prawdopodobnie najwcześniejszym świadectwem istnienia dwóch ksiąg *Helikonu* jest

⁸ Dziama, Chemperek i Głazewski skłaniają się ku hipotezie, że *Fortunę* z rękopisu wyrwał jego późniejszy właściciel. Por. L. M. D z i a m a, dz. cyt., s. 143; D. C h e m p e r e k, *Poezja Jana Gawińskiego i kultura literacka drugiej połowy XVII wieku*, Lublin 2005, s. 323-325; J. G ł a ż e w s k i, *W żywiole tekstu*, s. 9.

rękopis Ossol. 80, znajdujący się obecnie w Lwowskiej Bibliotece Naukowej im. Stefanyka (kodeks jest papierowy, pisany różnymi rękoma w XVI-XIX wieku). Znajduje się w nim opis zawartości *Helikonu* (kopia strony tytułowej) oraz kopie niektórych utworów, m. in. *Miesiący dwunastu opisanie*, znajdującego się w drugiej, zaginionej dziś księdze. Na karcie 521 znajdujemy zapis: „Rękopisma dwa, któremi się / HELIKON / Iana Gawin[skiego] / w którym się zamykaia”. Rękopis Ossol. 280 pochodzi prawdopodobnie z XVIII w., oznaczałoby to więc, że już w wieku XVIII istniały dwie księgi *Helikonu*. Autor owych notatek musiał znać dość dokładnie twórczość Gawińskiego, odnotował bowiem najważniejsze różnice pomiędzy pierwodrukami a autografem sielanek. Przekazał nam jeszcze jedną cenną informację, mianowicie: „sielanka *Silenus* niecała (67 «wersów»)”. Już wówczas zatem rękopis nie był kompletny, pomiędzy sielanką 11 a 12 brakowało co najmniej jednej karty – dzięki owej notatce anonimowego czytelnika wiemy jednak, że w odniesieniu do objętości *Silenusa* nie zaszły zmiany ilościowe: dziś mamy tyle samo wersów, ile miał ów czytelnik.

Dwie księgi istniały jeszcze w XIX w., takie bowiem świadectwo skreśla na k. 1v, Adam Czapski, który stał się właścicielem *Helikonu*⁹. Następnie manuskrypty stały się własnością Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, działającego w latach 1800–1832; potem Biblioteki Głównej, po 1871 – podporządkowanej Cesarskiej Bibliotece Uniwersyteckiej, a potem Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Świadczą o tym zanotowane na k. 1r zapisy proveniencyjne: „Bibl. Tow. Krol. War. Prz. Nauk.”, pieczęcie Biblioteki Głównej w Warszawie oraz Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz dawne sygnatury. Numer 444 to dawny numer inwentarza Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego (dziś sygn. 190). Wolumin drugi, który opisywał Czapski, miał sygnaturę 443. Dysponował nim Władysław Sereżyński, dziewiętnastowieczny wydawca utworów Gawińskiego, jest to prawdopodobnie ostatni świadek sprzed katastrofy. Nastąpiła ona najpewniej w czasie pierwszej, nie zaś drugiej wojny światowej. W każdym razie rękopis został przeprowadzony przed wojną. Gdyby bowiem ostatnia z katastrof, które dotknęły *Helikon* miała miejsce po II wojnie światowej, to podczas katalogowania ocalałych z pożogi zbiorów dokonywanego w latach pięćdziesiątych, opisano by ową rekonstrukcję. Dokumenty jednak na ten temat milczą, zaś archiwa biblioteczne sprzed II wojny nie zachowały się¹⁰.

⁹ Por. notatka A. Czapskiego w: J. G a w i ń s k i, *Helikon*, k. 1v.

¹⁰ Informacje te podajemy na podstawie konsultacji przeprowadzonych w Gabinetie Rękopisów BUW.

Manuskrypt był paginowany trzykrotnie (pierwsza paginacja ucięta; druga paginacja skreślona)¹¹. Paginacje są późniejsze niż sam autograf i nie uwzględniają ubytku kart. Obcięto również właściwie całkowicie ową pierwotną paginację, o której pisze Seredyński. Do dziś zachował się ślad prawdopodobnie cyfry 1 na obecnej karcie 3r (dolna część pałeczki od jedyńki z „podstawką”) w postaci graficznej] oraz zupełnie niemożliwe do odczytania ślady na kartach 11r, 33r, 142r, 186r, 187r, 188r, 191r, 197r, 227r. Być może więc numerowane były tylko karty recto? Być może obie księgi liczyły łącznie 346 kart¹²?

1.2. ZAWARTOŚĆ HELIKONU

Poniżej przedstawimy kompletny spis zawartości *Helikonu*. Wyszczególniamy tu ubytki kart, jak również podajemy informacje o błędnej kolejności niektórych kart.

k. 1r [karta tytułowa:] „[antykwia:] JANA GAWIŃSKIEGO. / Sławnego Pisarza Sielanek / własny RĘKOPISM pod tytułem / HELIKON. / zamykający nie tylko wcześniejsze / nayprzód w Roku 1650, powtóre / w Roku 1665

¹¹ W edycji J. G a w i ń s k i, *Sielanki z Gajem zielonym*, s. 161 podano błędnie, że dwa razy.

¹² W. Seredyński jako ostatni z wydawców miał w rękach *Helikon* w postaci dwóch ksiąg i jemu zawdzięczamy relację o ich wyglądzie i zawartości, por. W. S e r e d y ń s k i, *Wstęp*, do: *Jana Gawińskiego. Pisma pozostałe*. z autografu wyd. W. Seredyński, Kraków 1882 („Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 2), s. 8:

Właściwie składa się on z dwu ksiąg osobno oprawnych, różnej objętości, zapisanych w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego pod L. 444 i 443. Pierwszy z nich obejmuje kart 231 nowoliczbowanych, gdyż tu i owdzie dostrzedz się dająca stara paginacja przy oprawie dokonanej już w tym wieku prawie całkiem odciętą została. Drugi rękopism, staranniej w półskórek i płótno oprawny, obejmuje kart 48, a że stanowił jakąś część pierwotnego rękopismu dowodem ta okoliczność, iż na karcie 34 dostrzedz można starszą paginację od 332 do 346. Wielka luka między ilością kart pierwszego a paginacją drugiego rękopisu tłumaczy się zupełnym brakiem całego utworu p.t. Fortuna, zapowiedzianego w tytule, ogłoszonego zaś przez autora w 1690 [sic!]. Bardzo być może, że autor, dając ową „Fortunę” do druku, wydarł ją ze środka rękopismu i w ten sposób sam stał się powodem, że karty w pozostałych dwu częściach łatwiej ulegały poniewierce i zaronieniu. Różne u obudwu okładki świadczą, iż każdą część ktoś inny i gdzie indziej dawał do oprawy, a stało się to przed r. 1809, jak dowodzi zapiska Adama Czapskiego, który obadwa te rękopisy w Krakowie w miesiącu Lutym naswą nabył własność. [...] Rękopism drugi nie ma żadnego tytułu – poczyną się od razu nadpisem: Psałterza Dawidowego część pierwsza.

w Krakowie wydane, / ale nadto inne późniéy pisane, a / dotąd nie drukowane Jego. / PRACE.” [linia oddzielająca]

Na górze strony zanotowano dawne sygnatury i numery inwentarza „BUW (444)”, poniżej i na marginesach znajdują się zapisy proveniencyjne: „Bibl. Tow. Krol. War. Prz. Nauk.” oraz prawdopodobnie sygnatury teŝe biblioteki. Na karcie znajdują się pieczęcie Biblioteki Głównej w Warszawie oraz Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego.

k. 1v [notatka Adama Czapskiego:]

„Do tego rękopisma naleŝy drugi zawierający:

1° Psałterza Dawidowego część pierwszą z wytłumaczonemi na wiersz polski Psalmami 41, które pisał w czasie panującego w Krakowie powietrza jako sam w zakończeniu Psalmów dokłada, który to dopis najwięcej dowodzi własnoręczności obu ksiąg

2. Miesiący dwunastu z swoich okoliczności opisanie

3. Wiersz winszujący do J. Pana Andrzeja z Żydowa Żydowskiego Sędziego Grodzkiego, gdy Podstarostwo Grodzkie Krakowskie objął lecie 1682.

4. Wiersze różne,

5. Hymn Bachowi poświęcony z Łacińskiego.

Obydwa Rękopisma nabyłem w Krakowie Roku 1809 w Miesiącu Lutym Adam Czapski”.

k. 2r – czysta.

k. 2v [notatka:] „Jana Gawińskiego Sielanki wielce miłe, wyszły / z druku w Krakowie jedne w Roku 1650, / drugie później przydane roku 1665. Jedne / Stanisławowi Skarszewskiemu Staroście Radom- / skiemu, drugie Hiacyntowi Biankiemu, podcza- / szemu Warszawskiemu przypisane. Autor pi- / sał się z Wielomowic. Dodane są w pierwszy edycyi do Sielanek rozmaite nadgrobki. / zobacz Tom III na karcie 240. Dział Ignacego Kra- / sickiego edycyi nowéy i zupełný przez Fran- / ciszka Dmochowskiego – w Warszawie 1803. / Roku.”

k. 3r [karta tytułowa:] „HELIKON / Iana Gawin]skiego / w którym [ię zamykaią / Imo Lyryka Pol]skie / Herkules na dwoi]tey drodze / Tarcz Chrześ- cian]stwa / Dworzanki / Sielanki z Gaiem Zielonym / Epigramata Latina cum variis Poematitiis [sic!] / Fortuna z dawnego wier]zem / polerowniey]zym udarowana. / wydany na [wiat.”

Poniżej łacińskie motta:

„Deus est in pectore Vatum, / Hospitium nostrae Numina mentis amant. Barlaeu[s]”

„Est Deus in nobis agitante calescimus ipso / Spiritus aethaereis Sedibus iste venit. Ovidius.”

„Entheus in nobis operatur Spiritus: Et me / Desuper inuadit Spiritus iste sacer. Gawiński”

Pod mottami notatka:

„Liber compactus et comparatus ad scribenda et describenda ociosae mentis diverticula D<ie> 31. Octobr[is] 1682 / in Vigilia Festi Omnium Sanctorum. Quorum iuvinibus et inprimis Dei T.O.M. [Ter Optimi Maximi] / Auxilio hic Liber felicem obtineat Coronidem. <...>” [„Księga zwarta i gotowa do zapisywania i opisywania zabaw myśli niezajętej dnia 31 października 1682, w wigilię Wszystkich Świętych. Dzięki ich wsparciu, a przede wszystkim z pomocą Boga po Trzykroć Najlepszego, Największego księga ta otrzyma szczęśliwe zakończenie”; przekład E.J. Głębicka]

k. 4r „PIESNI / Iana / Gawin[skiego] / XIĘGI I”

k. 4r – 5r „Lech wzbudzony” (inc. „Nie na opoce, ani w porfirowym”)

k. 5v „Pie[śn] II” (inc. „Wielkim darem niebo cię, Hanno, ozdobiło”)

k. 6r „Pie[śn] III” (inc. „Gdy był zginął, ni w świecie sływał”)

k. 6v „Pie[śn] IV Quaere’ Adole[scens] Utere [enex]” (inc. „Pracuj za zdrowia całego wygodą”)

k. 7r „Pie[śn] V Do jutrzeńki” (inc. „O, co złototkaną jasne bawełnicą”)

k. 7v „Pie[śn] VI Populari aure non invitendum” (inc. „Ani ja zazdroścę”)

k. 7v – 8r „Pie[śn] VII Non precio et precib, patet atri Janua Ditis” (inc. „Gdyby pomocne łyzy ku śmierci były”)

k. 8r – 8v „Pie[śn] VIII Vaticanium.” (inc. „Muzo, dokąd mię wieszczemi pełnego”)

k. 8v „Pie[śn] IX Desiderium” (inc. „Westchnę serdecznie, a modlitwy moje”)

k. 9r „Pie[śn] X” (inc. „Nie codziennym płaczem, ani”)

k. 9v „Pie[śn] XI” (inc. „Jeszcześ u matki niewiniątkiem była”)

k. 10r „Pie[śn] XII” (inc. „Przestań gardłem trząść, Marcinie”)

k. 10v – 11r „Pie[śn] XIII” (inc. Cudzemu się nie dziuwjmy”)

k. 11v „Pie[śn] XIV” (inc. „Co jutrzeńka w wschodzie”)

k. 12r „Pie[śn] XV” (inc. „Gończe wiosenny miłowoniejących”)

k. 12v – 13r „Pie[śn] XVI” (inc. „Trudno żalu ukoić, ani złej Fortunie”)

k. 13r – 13v „Pie[śn] XVII” (inc. „Już mroźne duchy od Siedmitryjonu”)

k. 13v – 14r „Pie[śn] XVIII” (inc. „Kto na swym przestaje”)

k. 14v „Pie[śn] XIX” (inc. „Cudzemi nie chcę pióry się odziewać”)

k. 15r – 15v „Pie[śn] XX” (inc. „Już pożegnawszy wiek panieństwa swego”)

k. 16r – 16v „Pieśń XXI Pszczoły” (inc. „Drobne ptaszęta w pułku nie przebranym”)

k. 16v „Pieśń XXII” (inc. „Kto walne szumy i pieniące wały”)

[Po ostatnim wersie pieśni XXII znajduje się łacińska notatka: „Ad [...] Finis Libri Primi Liricorum Polonicorum”]

[Po k. 16 brak co najmniej jednej karty. Następny utwór, znajdujący się na k. 17r to „Pieśń xxIII”. Zapis „xxIII” wzbudza wątpliwości interpretacyjne (może oznaczać pieśń 24 lub 4), bowiem cyfry rzymskie na oznaczenie dwóch dziesiątek „xx” są o połowę niższe niż cyfry oznaczające czwórkę „III”, a ponadto są wyraźnie wciśnięte pomiędzy słowo „Pieśń” a „III” (autor natomiast zwykle zachowuje odstęp między nazwą „Pieśń” a jej numerem).]

k. 17r – 17v „Pieśń xxIV Rano młode” (inc. „Już, już z perłowej powstaje łożnice”)

k. 17v „Pieśń xxIII Gwiazdy” (inc. „Ogniste lampy tronu wysokiego”)

k. 18r „Pieśń XxVI Do Delpha” (inc. „Fortuny rząd ten panuje”)

k. 18v „Pieśń xxVII” (inc. „Robotny kuźniku”)

k. 19r „Pieśń xxVIII” (inc. „Nie jest ten w wieku szczęśliwy”)

k. 19v „Pieśń xxVIII Do swej lutniej” (inc. „Wdzięczna lutni, przedniejszego”)

k. 20r – 20v „Pieśń xxVIII/ Dobra myśl” (inc. „Płodzie krasnej Semele, Jachu zrodzony”)

k. 21r „Pieśń XXXX O Słowiku” (inc. „Ozdobo wiosny, pośle wdzięcznej pory”)

k. 21v – 22v „Pieśń XXXI” (inc. „Polak to ma po naturze”)

k. 23r – 23v „Pieśń xxXII (inc. „Lutni moja, piękna lutni”)

k. 23v „Pieśń xxXIII” (inc. „Kto źle dary rozciskuje”)

k. 24r „Pieśń xxXIII Do Majestatu Boskie’ ” (inc. „Panie wszechmocny, Panie Twórco słonecznej jasności”)

k. 24r [po utworze „Pieśń xxXIII” linia oddzielająca i wiersz „Versus” – inna ręka (!); skreślony]

k. 24v wiersze: „O Przeclawie”, „Komuś”, „Pozdrowienie anielskie”, „Na obraz śmierci”, „Śmierć cujus generis”, „Umor bona datis pro benefactis a Deum”, „Pytanie z odpowiedzią” – inna ręka (!)

k. 25r „Annus 1683”

k. 25r – 25v „Pieśń I Genethlia” (inc. „Wielkiej ten był wagi”)

k. 26r „Pieśń II Quod mundus stabili fide” (inc. „Że świat w swoim kołowrocie”)

k. 26v – 27v „Pieśń III W szczęśliwe zawitanie Xiąg / na świat Dzieiow rocznych Imc. / Vespesiana z Koch Kochow’ 1683”

k. 27v „Pieśń IV / z Psalmu 134” (inc. „Teraz a spiesznie służy najwyższego”)

k. 27v – 28v „Pieśń V / z Psalmu XCVI” (inc. „Rozwiąż usta w nowe pienie”)

k. 28v – 29r „Pieśń VI” (inc. „Dopieroś jeno co z dziecinnej pory”)

k. 29v „Pieśń VII” (inc. „Pływałem po morzu głębokim a chwilę”)

k. 29v – 30r „Pieśń VIII (inc. „Któraż cię na smyczy dzierży niewolniczej”) [notatka odręczna z datą 1683]

k. 30v – czysta

k. 31r – 56v [karta tytułowa:] HERKVLES / na dwoi[te]j drodze / jednej / Ro[sko]lży albo Smy[ś]łow / drugiey / Cnoty albo Rozumu / przez Jana Gawin[skiego] w młod[ziem] wieku / wystawiony. Poniżej łacińskie motta.

k. 56r – 71r [karta tytułowa:] CLIPAEUS / Christianitatis Reges / Principes [...] / To jest Tarcz chrześcijaństwa [...]]

k. 71v – 77v Ekscytarz / albo / Tararum na Turczyzna

k. 139r [karta tytułowa:] „BUKOLIKA / albo / Sielanki nowe Pol[skie] / Iana Gawin[skiego] / Dawno napisane a teraz / na świat podane”

Poniżej łacińskie motta:

„Si canimus sylvas’ Syluæ sint / Consule’ dignæ.

Te’ sequimur, cantusq’ tuos et Tytyri agnellos / Simonides Lechicæ magne Poeta Lyræ.”

Niżej prawdopodobnie data rozpoczęcia wpisywania sielanek do manuskryptu: „Die’ 23 Septembris Anno 1681”. Poniżej, po lewej stronie, notatka skreślona ręką autora:

„Imperitantium Imperitiam / arguit casus Phaetontis / et Fabula pulcherrima / Proci et Puellae Dialog[us] Erasmi / Jacobi Catzjij Phillidis et / Annæ Colloquium. / Helenæ Laudes sumantur ex / bonis Corporis Proiectu lapi / dis preciosi Adamantis p[er] Pyr / rham unde genas pulchritudinem / Helena sumsit” [„Niedoświadczenie rządzących odsłania upadek Faetona i piękna baśń, *Dialog zalotnika i panny*, Erazma, Jakuba Cats *Rozmowa Anny i Fillis*; pochwały Heleny czerpane są z zalet ciała dzięki rzuceniu przez Pyrrę drogiego kamienia, diamentu, skąd Helena wzięła piękno oblicza”; przekład E.J. Głębicka]

k. 140r – 141v: „SIELANKA I / Pa[sterz]”

k. 142r – 145r: „SIELANKA II / Mopsvs / Dameta Mirtyl.”

k. 145v – 146v: „SIELANKA III / Pa[sterz], The[sty]lis / Nie[for]ne zaloty”

- k. 147r – 150r: „SIELANKA IV / Rocznica / Lycida Tytir.”
- k. 150v – 151v: „SIELANKA V / Paŝterze / Mnaŝil Damon.”
- k. 152r – 154r: „SIELANKA VI / Baby”
- k. 154v – 157v: „SIELANKA VII / Odczary / Na Simonideŝowe Czary / Pani: Sługa Dirce:”
- k. 158r: „SIELANKA VIII / Laŝka Wielka / [dedykacja]”
- k. 158v – 161r: „Thyrŝis. Alkon. Korydon.” / [tekst sielanki]
- k. 161v – 162v: „SIELANKA IX / Społmiŝojnicy / Aminta. Menalka.”
- k. 163r-v: „SIELANKA X / Zycia Dworŝkiego Mieyŝkiego / a Wieyŝkiego Ziemiaŝkiego / Paralella. / Do I.M. Pana Veŝpeŝiana z Kochowa / Kochowŝkiego Poety Polŝkiego” / [dedykacja]
- k. 163v – 168r: „SIELANKA.” / [po szeŝciu ostatnich wersach *Sielanki X* znajduje się zamazany tytuł „Pieŝn”, a poniŝej 9 zamazanych wersŝw; sposŝb wpisania tekstŝw oraz charakter pisma wskazuję, ŝe dopisek wprowadzono pŝniej, na wolnym miejscu]
- k. 168v [tytuł:] „Pieŝn ŝwiatowa” / [7 zamazanych wersŝw oraz 4 wersy przekreŝlone trzykrotnie w poprzek [sposŝb wpisania tekstŝw oraz charakter pisma wskazuję, ŝe dopisek wprowadzono pŝniej, na wolnym miejscu] / „Finis”
- k. 169r – 169v: „Sielanka / Silenus” [sielanka urywa się na w. 67; w manuskrypcie brak co najmniej jednej karty]
- k. 170r – 173v: „Sielanka. / Rozmowa Ŝartowaŝna. / Damon, Thyrsis, Aminta, Philon, Lycida, Daphnis.”
- k. 173v [pod tekstem sielanki:] „Nadgrobek Kanclerzowi” [tekst utworu] / „Mliwo” [tekst utworu] [sposŝb wpisania tekstŝw (inna ręka), charakter pisma oraz przekreŝlenie wskazuję, ŝe oba utwory wprowadzono na wolnym miejscu w rękopisie prawdopodobnie w XVIII w., nie pŝniej niŝ w roku 1798; por. k. 186v, 192r, 207v]
- k. 174r** [karta tytułowa:] „GAI Zielony / Przyweŝelŝzemi, roznych Materyi, / Parnaŝkiego Zbioru, Wierŝzami / napełniony”
- k. 174r – 184r: „Xięgi I Nagrobkow Rozmaitych.” / [tekst 85 nagrobkŝw; pierwszy: *Koŝciom na pobjowisku niepochowanym*, ostatni: „*Paraenesis ad mortales*”. *Krŝtkiego ŝycia w długi wiek niepewne obiecowanie*]
- k. 183r – 184r: „Nagrobek / Albo Mowa ostatnia Umierajęcej przez miecz / Jadwigi z Kolbuszowa w Lublinie An[n]i 1681” [pierwsza i druga redakcja utworu zapisanego ponadto poza kompozycję *Gaju zielonego*, na k. 194r – 195v]

k. 184v – 186v: „Nagrobki / Roznym rozmaitego gatunku, / żyjącym” / [tekst 20 nagrobków; pierwszy: *Pleszce*, ostatni: *Wilkowi*]

k. 186v: „Epitaphium Capitanei absoluti de Akerstreich” [tekst utworu] [sposób wpisania tekstu (inna ręka) oraz charakter pisma wskazują, że utwór wprowadzono na wolnym miejscu w rękopisie prawdopodobnie w XVIII w., nie później niż w roku 1798; por. k. 173v, 192r, 207v]

k. 187r – 189v: „1 Nagrobki / 3 Zbieraney Drużyny / 2 Innego Authora” [tekst 28 nagrobków; pierwszy: *Starego szkapy*, ostatni: *Kruka*]

k. 189v – 191v: „Nagrobki / Rozmaitych Authorow” / [tekst 25 nagrobków i połowy 26. nagrobka – brak co najmniej jednej karty; pierwszy: *Dziecięciu*, połowa ostatniego: *Tym, co pod Chocimiem*].

k. 192r: „Do Wielmożnego Jemci Pana Marcina Chomęto / wskiego Kasztellana Zarnowskiego / Starosty Zlotoryjskiego etc. / gdym mu z Skryptow swych do / przeczytanie nieco dał” / [tekst wiersza] / „Epitaphium Alexandri Magni.” / [tekst wiersza] / „Epitaphium corporis ejus. / [tekst wiersza] [sposób wpisania tekstów (inna ręka), charakter pisma oraz przekreślenie wskazują, że oba epitafia wprowadzono na wolnym miejscu w rękopisie prawdopodobnie w XVIII w., nie później niż w roku 1798; por. k. 173v, 186v, 207v]

k. 192v: „Iego M P. Vespesyana z Kochowa / Kochowskiego do Iana Gawińskiego” / [tekst wiersza]

k. 193r-v: „Do Iego Mści Pana Vespesiana / z Kochowa Kochowskiego / Responsorii. / Iana Gawińskiego.”

k. 194r – 195v: „Mowa ołtatnia. / Umieraiącey przez miecz Jadwigi / z Kolbuszowa w Lublinie / Dekretem Trybunalskim / Anno 1681 / pokonany [ostatnia redakcja utworu wpisanego wcześniej w obrębie *Księgi I nagrobków rozmaitych*, na k. 183r – 184r]

k. 196r – 200r: [karta tytułowa:] „Hymn. / Bachowi w dni y Święta iego / poświęcony / A / Iego Mści Panu Vespesianowi z Kochowa / Kochowskie-mu od Jana Gawińskiego / spolney gwoli uciesze’ / Anno 1682 / offiarowany.” / [tekst wiersza]

k. 200v: „Prosa Libero Patri Hilaritatis / Patrono” / [tekst wiersza]

k. 201r: „Model / Do prowadzenia Życia spokojnego” / [tekst wiersza]

k. 201v [5 utworów; pierwszy: *Novissima felicitas*, ostatni: *Na toż do tegoż*]

k. 202r-v: „Serenissimo Poloniae & Sveciae / Principi / Domino Domino meo Clementissimo / [tekst łaciński proza]

[po k. 202 omyłkowo wszyto kartę oznaczoną jako 203 zamiast oznaczoną jako 204]

k. 203r [9 końcowych linijek *Ode I*]

k. 203r-v: „Ode II / Eidem Serenissimo defuncto / dicata” / [tekst wiersza]

k. 203v: „Ode Gratulatoria / Rectori creato / Acad. Cracovien’ / M. D.no Vitelio. / [tekst wiersza]

[po k. 203 brak co najmniej jednej karty]

k. 204r-v: „Variæ Odæ / Prurienti, in puerili ætate, calamo / duce’ impetu, abſque limâ grâuis / pro loco et tempore’ perſonisque /conſcriptæ. / Ode Fvneralis / Serenissimo / Vladislao IV / Regi Poloniae / defuncto / Devota.” / [tekst wiersza]

k. 205r – 207v: „Dithyrambus / In Funerem Seren’mi VLADISLAI IV / Poloniae Regis” / [tekst wiersza]

k. 207v [lista nazwisk; tu data: „1792/3”] / „Illorum sunt nomina qui mecum in hospitio fuerunt. / Anno 1798” / [lista nazwisk] [sposób wpisania tekstu (inna ręka), charakter pisma oraz przekreślenie wskazują, że oba utwory wprowadzono na wolnym miejscu w rękopisie prawdopodobnie w XVIII w., nie później niż w roku 1798; por. też k. 173v, 186v, 192r]

k. 208r – 211v [karta tytułowa:]: Genethlia. / Sereni’sso Dei Gratia. / Poloniae & Sueciae. / Principi ac / Reuerendissimo Domino / Domino / Carolo Ferdinando / Plocensi Vratislauenque Episcopo / Oppoliensium & Ratiboriensium / DVCI / Domino Domino suo Clementissimo / Joannes Gawinski / Varsaviae Typis Elert’. 1650 / Diebus Primis Nouembris”

[po k. 211 brak co najmniej jednej karty]

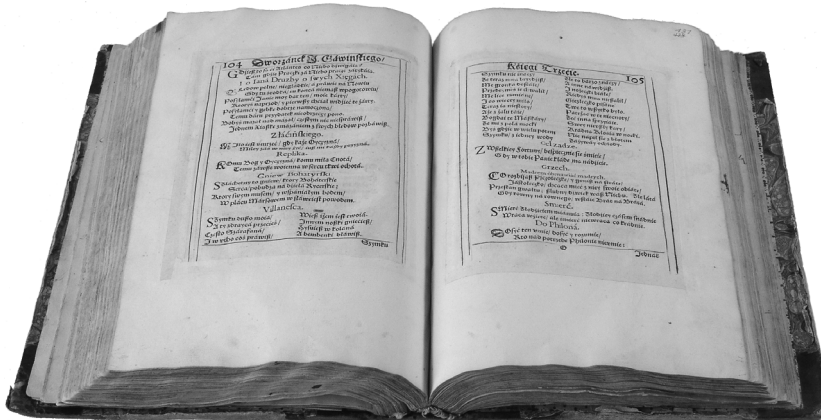
k. 212r – 235r [zespół 205 (plus jeden tytuł) epigramatów oraz dłuższych wierszy]

k. 235v – notatka w języku rosyjskim dot. prawdopodobnie ilości kart manuskryptu

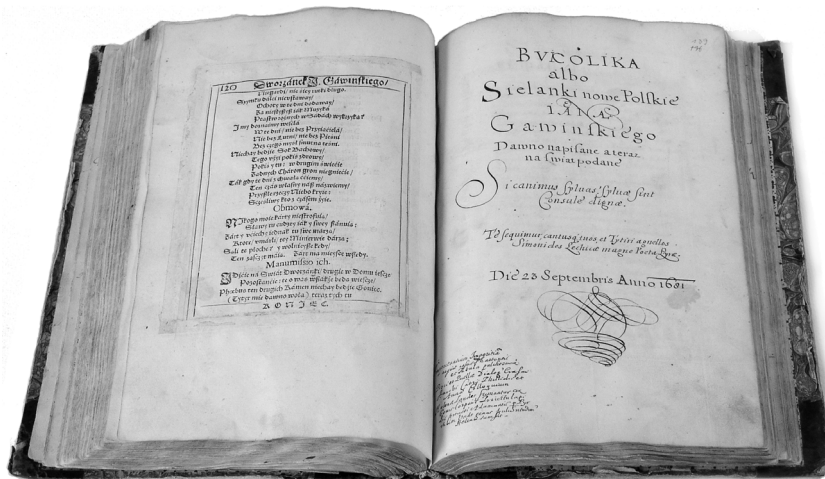
k. 236 r-v – czysta

Ogląd zawartości *Helikonu* pozwala stwierdzić, że była to księga przez autora starannie zaplanowana i zapisywana. Porównanie jego zawartości z edycjami drukowanymi Jana Gawińskiego pozwala też dostrzec, że nie tylko znalazły się w nim dzieła upowszechniane wcześniej za pomocą druku, lecz także liczne utwory przedtem niepublikowane, takie jak pieśni, liczne epigramaty, poetycka korespondencja z Wespazjanem Kochowskim, psalmy (dziś znane tylko dzięki edycji Władysława Seredyńskiego), siedem nowych, w stosunku do druków z 1650 i 1668 roku, sielanek, liczne nowe epigramaty

żałobne (poeta powtórzył w *Helikonie* zawartość wcześniej wydrukowanego zespołu własnych utworów nagrobnych tylko częściowo)¹³.

2. *Helikon* – karty *Dworzanek* wklejone do manuskrytu

3. *Helikon* – po lewej (verso) – ostatnia karta *Dworzanek*; po prawej (recto) – karta tytułowa *Sielank*

¹³ Szerzej na ten temat, zob. E. R o t, *Komentarz edytorski*, w: J. G a w i ń s k i, *Sielanki z Gajem zielonym*, s. 167-169.

Konstruując swój *Helikon*, Jan Gawiński dokonał jeszcze jednego niezwykłego zabiegu. Na kartach 79r-138r zgodnie z informacją zawartą na karcie tytułowej manuskryptu znalazły się *Dworzanki*. Nie zostały tam jednak wpisane, lecz wklejone (zob. fot. 2 i 3). Autor, nie chcąc kopiować obszernego zbioru fraszek, wkleił na karty *Helikonu* stronice z edycji z 1655 r. Musiał zatem zużyć na ten cel dwa egzemplarze *Dworzanek*.

Dzięki metodzie wydawniczej obranej przez Seredyńskiego¹⁴ możemy porównać obecną zawartość rękopisu *Helikon* sygn. BUW 190 ze stanem z początku dziewiętnastego wieku rękopisów *Helikon* sygn. 443 i 444. Nie omawiamy tu problemu „czwartej księgi *Dworzanek*” – uczynił to bowiem rzetelnie Jacek Głazewski¹⁵, powiemy jedynie dla przykładu o dzisiejszym małym „nieporządku” w obrębie ód i utworów łacińskich.

Po karcie 202r-v zawierającej „Serenissimo Poloniae & Sveciae / Principi / Domino Domino meo Clementissimo” omyłkowo wszyto kartę zawierającą 9 końcowych linijek prawdopodobnie *Ode I* i początek *Ode II* (i oznaczono ją jako 203r), gdy tymczasem powinna się tu znaleźć karta dziś oznaczona jako 204r-v, zawierająca „Variæ Odæ / Prurienti, in puerili ætate, calamo / duce' impetu, abſque limâ grâuis / pro loco et tempore' perſonisque /conſcriptæ. / Ode Fvneralis / Serenissimo / Vladislao IV / Regi Poloniae / defuncto / Devota”, a po niej karta oznaczona jako 203r, zawierająca owych 9 wersów z *Ode I* i początek *Ode 2*. Jej strona verso (czyli dzisiejsze 203v) zawiera ciąg dalszy *Ode 2* i „Ode Gratulatoria / Rectori creato / Acad. Cracovien' / M. D.no Vitelio. / [tekst wiersza urywający się na słowach „et magne”, ten ubytek był również w *Helikonie* za czasów Seredyńskiego]. Dalej karty zszyte są już poprawnie: k. 205r– 207v to: „Dithyrambus / In Funerem Seren'mi VLADISLAI IV / Poloniae Regis” / [tekst wiersza].

2. HELIKON – NIEKTÓRE ZAGADKI

W podrozdziale tym przedstawiamy kwestie wątpliwe związane z *Helikonem*, jak również zarysowujemy ewentualne perspektywy badawcze.

¹⁴ Por. W. S e r e d y Ń s k i, *Wstęp*, do: *Jana Gawińskiego. Pisma pozostałe*, z autografu wyd. W. Seredyński, Kraków 1882 („Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 2), s. 8: „literacki materyjał drukujemy w tym porządku, w jakim się w autografie znajduje, a opuszczając to, co znane”.

¹⁵ Zob. J. G ł a ż e w s k i, *Czy istniała IV księga „Dworzanek” Jana Gawińskiego?*, w: *t e n ż e, W żywiole tekstu*, s. 225-237.

2.1. PIERWOTNY WYGLĄD KSIĘGI I JEJ ZATARTA DROGA PRZEZ WIEKI

Na pierwszy plan wysuwają się następujące pytania: Jak *Helikon* wyglądał w momencie powstania? Z ilu ksiąg wówczas się składał? Jakie utwory i w jakiej kolejności zawierał? Co działo się z manuskryptem po śmierci poety w 1684 roku? W czyje ręce trafił? I przez czyje ręce przechodził, zanim jego właścicielem stał się Adam Czapski? Kiedy i na ile został uszkodzony (a działo się to przynajmniej kilka razy)? Kto, kiedy i dlaczego oprawiał na nowo (w sposób barbarzyński, ucinając karty) manuskrypt? Czy jedna z ksiąg zaginęła, jak czytamy w katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej¹⁶ i kiedy się to stało? Co działo się z resztą manuskryptu?

Kwestie te są istotne, a odpowiedź na nie byłaby zarazem odpowiedzią na pytanie: czy i w jakiej mierze postać dzisiejsza odzwierciedla zamysł autora? I być może wiodłoby ku kwestii, jaki był status tej księgi i jaka miała być jej funkcja?

Dodajmy tu, że na karcie tytułowej księgi (k. 3r) czytamy:

„HELIKON / Iana Gawin[skiego] / w którym Jię zamykaia / **1mo Lyryka Pol[skie]** / Herkules na dwoi[tey] drodze / Tarcz Chrze[cian]stwa / Dworzanki / Sielanki z Gaiem Zielonym / Epigramata Latina cum variis Poematitiis [sic!] / Fortuna z dawnego wier[zem] / polerowniej[zym] udarowana. [sic!] / wydany na Jwiat.

Pod mottami znajduje się łacińska notatka:

Liber compactus et comparatus ad scribenda et describenda ociosae mentis diverticula D<ie> 31. Octobr[is] 1682 / in Vigilia Festi Omnium Sanctorum. Quorum iuvinibus et inprimis Dei T.O.M. [Ter Optimi Maximi] / Auxilio hic Liber felicem obtineat Coronidem. <...>

[Księga zwarta i gotowa do zapisywania i opisywania zabaw myśli niezajętej dnia 31 października 1682, w wigilię Wszystkich Świętych. Dzięki ich wsparciu, a przede wszystkim z pomocą Boga po Trzykroć Najlepszego, Największego księga ta otrzyma szczęśliwe zakończenie; przekład E.J. Głębicka]

¹⁶ H. K o z e r s k a, *Straty w zbiorze rękopisów BUW w czasie I i II wojny światowej*, Warszawa 1960, nr spisu 449.

z druku, cieszący się ogromną popularnością¹⁷). Podaje też datę rozpoczęcia prac nad księgą, co nie znaczy, że wiemy, kiedy pracował nad poszczególnymi utworami. Tylko bowiem pieśni zostały w *Helikonie* w większości opatrzone datami. Zaś co do innych tekstów, możemy tylko, korzystając z zasady *terminus post quem* bądź *terminus ad quem*, datować czas ich powstania orientacyjnie. Tak więc np. pięć z dwunastu obecnych w rękopisie sielanek Gawiński wydał w r. 1650 i 1668; część z nagrobków w 1650 (ponadto napisał nowe nagrobki, a niektóre „stare” przekształcił lub z nich zrezygnował; *Dworzanki* wydał w 1650, teksty te powstały więc nie później niż odpowiednio w 1650 i 1688 r. Nie wiemy jednak, kiedy dokładnie Gawiński tworzył poszczególne teksty, nie wiemy, czy te, które podał do druku do roku 1668, były jedynymi, jakie do tego czasu napisał, czy już wówczas dokonał wyboru spośród większej liczby gotowych utworów. Czy uda się kiedyś w pełni zrekonstruować chronologię dorobku literackiego Jana Gawińskiego?

Z informacji na karcie tytułowej *Helikonu* oraz podobnych notatek datujących autora wynika, że pracował on nad księgą w okresie 2 lat. Porządkował swój dorobek, spisując go w niezwykle estetycznej księdze, mając lat 60, zmarł mając lat 64. Czy miał to być jego poetycki testament? Czy miał komu go przekazać? Czy miał to być rzeczywiście drukarz? A może była to księga sporządzona dla siebie?

2.3. PRYMAT PISMA NAD DRUKIEM?

Wklejenie *Dworzanek* do manuskryptu mogło oczywiście wynikać z pragnienia zaoszczędzenia czasu przez poetę i niechęci do przepisywania. Czyn ten możemy wszakże rozważać także w kontekście tradycji kultury oralnej XVII stulecia – tę nowatorską perspektywę proponuje w odniesieniu do dzieł kultury dawnej Marek Prejs¹⁸. Być może skonstruowanie manuskryptu u schyłku życia (lub konstruowanie go przez całe życie?) znaczyło, że druk sam w sobie okazał się dla Jana Gawińskiego nieadekwatnym i niewystarczającym przekazywaczem? Wygląda na to, że dla poety liczyła się bardziej jego

¹⁷ Wedle księgi przychodów i wychodów lwowskiej księgarni Hebanowskiego w latach 1704-1715 sprzedano tam tylko 1 tom *Dworzanek* (1 fl 10 gr), ale 36 egzemplarzy *Fortuny*, mimo że była to rzecz wyraźnie droższa (2 fl), zob. Ł. K u r d y b a c h a, *Księgarnia Ignacego Antoniego Hebanowskiego we Lwowie 1704-1715*, w: t e n ż e, *Pisma wybrane*, wyb. J. Miąso, t. 3, Warszawa 1976, s. 121.

¹⁸ Por. M. P r e j s, *Oralność i mnemonika. Późny barok w kulturze polskiej*, Warszawa 2009, s. 15.

własna rękopiśmienna księga – i nie idzie bynajmniej o niefrasobliwość w zniszczeniu drukowanej książki, lecz o ideę, by tekst drukowany na powrót, niejako wtórnie, włączyć w obręb przekazu rękopiśmiennego; by uczynić zeń element większej całości mającej postać spisano własną ręką manuskryptu zbierającego cały dorobek twórczy, skonfrontowany z przekazami drukowanymi (nierzadko ze szkodą dla nich – np. usunięcie licznych nagrobków i trenów), wzbogacenie go i przedstawienie w określonej kolejności. Wydaje się, że zbadanie *Helikonu* (i być może innych przekazów staropolskich) w tej perspektywie, mogłoby rzucić nowe światło na zjawisko „wieku rękopisów” i jego genezę.

2.4. NOWE EDYCJE?

Wielokrotnie rozważano, czy *Wirydarz poetycki* Jakuba Teodora Trębeckiego winien być opublikowany w całości. Odpowiedź na to pytanie musi być twierdząca, nawet jeśli będzie on stanowił jeden z przekazów do edycji krytycznych utworów poszczególnych poetów w nim zawartych i wobec tego edycja taka będzie pewnego rodzaju powtórzeniem. Dlaczego? Ponieważ *Wirydarz* sam w sobie jest niezwykle ciekawym zapisem kultury literackiej XVII w.¹⁹ Podobnie jest w przypadku *Helikonu* Jana Gawińskiego. Jako jeden z niewielu autografów również on stanowi osobliwy i rzadki dowód kultury literackiej jego autora, ale też świadectwo kultury literackiej epoki baroku. Stąd kusząca byłaby dokumentacyjna edycja *Helikonu* jako całości. Jednocześnie wiele wierszy Jana Gawińskiego rozproszonych w rękopisie pomiędzy większymi zbiorami lub w nich czeka nadal na edycję krytyczną.

*

Droga *Helikonu* przez dzieje jest w znacznej mierze zatarta, nie oznacza to jednak, że nigdy nie znajdziemy odpowiedzi na pytania pozostające dziś – ze względu na brak innych źródeł zewnętrznych – bez odpowiedzi. Z pewnością natomiast można oczekiwać interesujących ustaleń będących wynikiem

¹⁹ O tym, jak bardzo istotne jest to dzieło świadczy znakomita rozprawa J. Krauze-Karpińskiej, zob. J. K r a u z e - K a r p i ń s k a, „*Wirydarz poetycki*” Jakuba Teodora Trębeckiego. *Studium filologiczne*, „*Studia Staropolskie*”. *Series Nova*, t. 24). Książka zawiera także spis utworów zawartych w *Wirydarzu* i liczne reprodukcje kart.

szczegółowych badań zarówno niewydanych dotąd krytycznie dzieł Gawińskiego, jak również wniosków o charakterze bardziej ogólnym dotyczących kultury literackiej epoki baroku i rękopiśmiennego obiegu literatury w XVII w.

JAN GAWIŃSKI'S *HELIKON* – THE EDITOR'S GLOSS

S u m m a r y

The article has a documentative character. It includes a description of Jan Gawiński's manuscript of *Helikon* – its outward look is discussed (its today's state was confronted with the evidence concerning the primary shape of the book), and a full table of its contents is presented. The facts concerning the history of the manuscript are listed and its way through the history is briefly described. Damages to the manuscript are indicated and doubtful or unexplained questions are listed (among others, the dating of particular works, a division into sets of works within *Helikon*, the function of the book).

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Jan Gawiński, *Helikon*, barok, dzieje tekstu.

Key words: Jan Gawiński, *Helikon*, baroque, history of a text.